

Illyés Gyula

Bihari lakodalom

(vázlat)

Sötét szín. Megvilágosul előbb ez, az, végül egy öregasszony. Ez azt mondja költői prózában vagy versben.

Az emlékek valóságok. Tudni kell emléket úgy gyűjteni, mint más a vagyont. Úgy kezelni, mint a bort, mert megnemesednek. Az öregek ne irigyeljék a fiatalok boldogságát, hanem a fiatalok örömeiben a maguk boldogságát lássák példázódní. Mert az ő boldogságuk már megnemesedett, megért. A faluban épp lakodalom van. Eszébe jut a saját lakodalma. Milyen is volt ez. Elmondja a megismerkedést, a kérést stb. Egész addig a pillanatig, amíg a vacsora nem kezdődik, amíg odáig nem jut, ahol most itt tart a lagzi. Egy két rigmust még ő mond. Ezt azonban már az egyik vőfély is elmondja, így fűződik egybe a két idő. Ide Kodály feldolgozása.

Öregedjete meg, majd megtudjátok mi az emlék.

Vannak, akik azt mondják: ami elmúlt, elmúlt; ezek életének minden eseménye valami közös, nagy trágyagödörbe hullik. Szegények! Már hogy halhatna meg minden emlék? Hogy lehetne akkor élni: aki nem tudja, mi a múlt, hogyan tudhatná, mi a jelen, mit hoz a jövő?

Az emlékek épp úgy érlelődnek, érnek, mint a tajtékipipák, a hegyoldali pincében fortyolódó új borok, az almárium tetejére állított téli almák, amelyek olyan jó szaggal töltik meg a tiszta szobát.

Szívből kívánom, öregedjete meg; hogy megtudjátok mi az élet. Az a bognár, aki a szekeret csinálja, mikor tudja meg, hogy milyen az a szekér? Amikor már megcsinálta. Szegény, buta fiatalok, akik azt hiszik, hogy az élet csak a kidolgozása idején ér valamit. Jó is volna! A bognár azt mondja: udvarától kigördülőben nézi legörömesebben a szekeret, s dehogy bánja, hogy „idegenek” ülnek rajta. Azért csinálta!

Egyszóval az emlék valóságos dolog. Az értékes emlékeket összegyűjteni épp olyan ésszerű, mint a búzakalászatokat összegyűjteni és behordani. Egy nép közös emlékeinek feltárása pedig épp oly közhasznú, akár egy szénmedence feltárása. Azért mondom, mert az emlékeimről szeretnék beszélni. Egy emlékemet eleveníteném meg, a legszebbet, amit őrzök. Azt mondanám el, hogy is volt, amikor férjhez mentem.

Erre persze öreg, fiatal, egyaránt fölűti a fejét.

Ne lepődjete meg, hogy ezt egy „egyszerű” paraszt asszony mondja.

Az enyém az az emlék? A nagyanyámé! Nélkülem nem tudnátok szeretni? Maga az, hogy két fiatal lény összeölelkezik: emlékek sorozata. Az ösztön a legrégibb emlék.

A buta fiatalok! Nem jobb-e nézni, mint játszani? Nemzetek emlékezte; Plató az érzékvilágról. A szegények színjátászása vagy ünnepe, műveltsége, dala.

Bihari lakodalom

[Gépiratos másodpéldányból leírva]

ELŐJÁTÉK

Faluvégi „szegénysori” utcarészlet. Három-négy ház egymás mellett. Zsupfedések, egyszobások, mögöttük se istálló, se kocsiszín. Ez itt az emberi, a falubeli életnek a vége; utána már csak a cigánysor és a temető következik; vagyis ez egy kicsit a világ vége is. Csak jobboldalt áll egy módosabb ház. A házak előtt kispad, kidöntött fatörzs. Az egyik padlásablakban idegégig kopott kasza, a másikban bagoly, a harmadikban macska. Felhők járnak az égen, a tele hold így hol az egyik, hol a másik ház elejét világítja meg, már a zenei nyitány vége felé is, amikor a függöny felgördül.

A nyitány végén a házak előtt ülők felváltva olyanfajta házasító dalt énekelnek, mint Hajlik a rútafa.

Vőlegény: folytatja a kar énekét olyan fajta dallal, mint az Egyszer egy királyfi vagy Nénémet kéreti egy szabólegény, miközben a szomorúan gubbasztó menyasszony előtt áll, kezét kezébe fogja, ütemesen himbálja, mintha ültében is táncoltatni akarná.

Menyasszony: Hagyd el! Az édestől is csak a keserűt érzem keserűbbnek.

Vőlegény: Derülj már. No. (Még egy szakaszt énekel.) Vidulj már! Gondolj a boldogságra!

Menyasszony: Sírhatnékom támad csak a gondolattól is. Boldogság! Az is csak azt juttatja eszembe, mikor leszünk mi boldogok? Soha. (Sír.)

Vőlegény: Hisz félig máris olyan boldogok vagyunk, hogy ne szálljon erre madár, mert tüstént elkapom.

Menyasszony: Boldogok? Mi? Félig? Hogy mondhatod?

Vőlegény: Úgy, hogy én máris nagyon-nagyon boldog vagyok. Mivel pedig téled és véled vagyok boldog, vagyis párban vagyok boldog, hát máris egy pár vagyunk. Ha pedig egy pár vagyunk, akkor minden feles, a boldogság is. Így vagyunk hát félig mindketten boldogok, s csak egy lépés kell, hogy egészen boldogok legyünk.

Menyasszony: Csakhogy az sosem lesz meg. Sose leszünk egymásé.

Vőlegény: Már miért nem? Ne rémíts el. (Szomorúan megmered.)

Menyasszony: Nincs egy csuprunk, nincs egy csöbrünk, egy cihánk, egy szitánk... Egy serpenyőnk, egy lepedőnk...

Vőlegény: Nincs házunk, egy ágyunk, ahol megháljunk. (Kétségbeesetten leül.)
Menyasszony: Egy székünk, ahol megférünk. Egy ládánk, egy lámpánk, egy párnánk, egy sulykolófánk... (Látva a vőlegény csüggedését, feláll:) De te azért csak ne szomorogj! Ne sírj! Azt bízd csak rám! (Sírni kezd.) Anyám még ezt az egy szál ruhám is lesírná rólam, ha ki akarnám vinni a házából, mert hogy ünnepire ő is ezt hordja, a te anyád meg egy egész utcasor öregasszony száján át üzentette meg, hogy ha át merem lépni a küszöbét én, akinek nincs egy kendőm, egy teknőm... (Leül.)

Vőlegény (föhláll): Csak ne sírj! Ha síró asszonyt látok, az mindjárt azt juttatja eszembe, hogy én vagyok a férfiember, nekem kell segíteni a bajon. Még akkor is, ha nincs egy kucsmám, egy bundám, egy tragacsom, egy garasom... (Csüggedten leül.)

Menyasszony (feláll): Csak azért te se búsulj! Csak te azért engem szeress akkor is, ha... (sírással küzd) – nincs egy kanalam, egy mozsaram, egy tálom, egy személtapátom... (Leül.)

Vőlegény (föhláll): És te is csak szeress. Szeress, ha (elakad) sose lesz csizmám, egy jó tarisznyám... (Leül.)

Menyasszony (feláll, fején csókolja): Egy reszelőm, egy köpülöm, egy tejszűrőm, egy kis üszöm... (sírva leül.)

A jobboldalt ülők szegénységet, gúnyoló házastító dalt énekelnek. A vőlegény dacosan feláll. A baloldalt ülők gazdagokat gúnyoló házastító dalt énekelnek.

Menyasszony: Sose kerülünk mi össze. Nincs egy ollónk, egy kotlónk, egy üstünk...

Vőlegény: ...egy tücskünk, egy bogarunk, egy poharunk. De hát akkor mit akart az én Lebédi Béni egykomám azzal, hogy álljam már a szavam, amit még kisiskolás korunkban adtam neki, és hívjam meg vőfélynek, mert szerintem mi már nagyon megértünk a lakodalomra, hiába nincs asztalunk meg asztagunk...

Menyasszony: ...meg...

Vőfély (bejön a baloldali csoporton át): – meg kondértok meg kandurtok! Igenis, itt az ideje, hogy egészen boldogok legyetek. Mert az emberi boldogság az olyan, mint a gyümölcs az ágon. Félérésben nem maradhat, mert akkor vagy ott töpped, vagy féreg esik belé. Szerelem van, s szeretet?

Menyasszony, vőlegény (együtt): Van, van.

Vőfély: Egymás iránt becsület?

Menyasszony, vőlegény (együtt): Lesz, lesz.

Vőfély: Türelem? Engedelem? Akkor egy kis bátorság, egy kis állhatatosság és – csuprotok és csebretek, kerül majd mindenetek, ami csak a fészekrakáshoz kell.

Menyasszony: Ebből a szegénységből?

Vőlegény: Ebből a nincstelenségből?

Vőfély: Ebből.

Jobboldalt ülők: Hahaha!

Vőfély: Épp ebből a szegénységből kerül!

Jobboldalt ülők: Hahaha! Hahaha! (Gúnydalt énekelnek.)

Vőfély: A szegénység embertelen állapot. De a szegények mégsem embertelenek.

Jobboldalt ülők (gúnyosan): De nem ám! Vadállatok! A vadak nem marják úgy egymást. (Gúnydalt énekelnek.)

Vőfély: Nem igaz! Ha a szegénység maga mocsok és hínár is, a szegények szíve nem mocskos, nem hínáros. (Balfelé:) Szóljatok már ti is egy szót!

Baloldalt ülők szegényt dicsérő dalt énekelnek.

Vőfély: Az igazság az, hogy minél embertelenebb a világ, a szegények annál emberebbek. Minél mélyebb a szegénység tengere, ember-voltukban a szegények annál magasabbra nőnek; ez az egyetlen módja, hogy valahogy mégis levegőhöz jussanak s megmaradjanak! A szegények a világ ereje és reménysége.

Bíró (jobboldalt): Ha huszonnégy esztendő óta egyáltalán tudnék nevetni, ezen még én, a bíró is két pofára röhögnék. Mivel azonban a huszonnégy esztendővel ezelőtti nagy száj- és körömfájás óta, amikor egy híján minden disznóm megdőglött, egyáltalán nem tudok nevetni, ennek okáért csak az igen tisztelt köröm gyűlteket kérem fel, hogy e képtelen állításra méltó választ adjanak.

(Óriási nevetés; újabb gúnydal.)

Menyasszony: Sose lesz fészünk.

Vőfély: Igenis lesz. Mert akárki akármit mond is, a szegénység a legszebb szövetség.

Jobboldalról: Hahaha!

Vőfély: Az nevet, aki a végén nevet. A szegények maguk se tudják, hogy az irigykedés, a veszekedés, a gyűlölködés ellenére is mennyire összetartanak. Szükségben, bajban, szép és igaz harcban csak a szegényekre lehet számítani, én mondom.

Vőlegény: De ki bizonyítja?

Menyasszony: Bár látnám.

(Panasz dal balról.)

Vőfély: Hogy rak házat a gazdag? Ha előbb elég pénzt élére rakott. Hogy rak házat a szegény? Hogy összehívja a komáit, az atyafiat. Hisz te is ott voltál, amikor Samu sógor falát föltapostuk öt nap alatt harmincan olyan keményre, hogy ágyú se vágja szét. S milyen vigalom volt! Többet ért öt mulatságnál!

(Dal a „kaláká”-ról.)

Vőfély: Meg amikor a szegény felesége gyereket vár?! Írott törvénynél erősebb törvény van arra, hogy annak a szenvedő asszonynak...

I. komaasszony (balról): ...ki mikor mit vigyen a házához, oda az ágyához, milyen bögrében, milyen levest...

II. komaasszony: ...tyúkhúslevest, bélest, pogácsát meg rétest!

I. komaasszony: Még az is meg van szabva, hogy legyen a kosár leborítva.

II. komaasszony: ...csigalevest, rántott csibét, lekvárt, fánkot!

III. komaasszony: Életemben nem ettem olyan jót, mint amikor gyereket szültem vót.

I. komaasszony: Ami kis háj van rajtam, én is ilyenkor kaptam, akkor pihentem meg ettem, mikor gyerekágyanak estem...

(Dal a betegtálról vagy a komatálról)

Bíróné: Azért szülnek tizenhármat,
lássanak egy csibeszárnyat.

Esküdtné: Azért szülnek tizenhatot,
kapjanak egy félpofa bort.

(Dal balfelől a keresztelő meg a „paszita” szokásairól.)

Vőfély: Lám, erről meg is feledkeztem. Arról a kis ünnepegről, amit annak öröme tartanak, hogy a gyereknek már neve is van. Ez is bizony azon az alapon megy: ha jösztek, lesztek, ha hoztok esztek. S ha jól tudom, azoknak az ételes vékáknek alján...

I. komaasszony: Ott van az a használt kis ingecske, főköttöcske,

II. komaasszony: ...kötött kapcácska, pólyaruhácska...

III. komaasszony: ...ami az ember lányánál épp akkor csak heverőben volna. Amit jó szívvel odakölcsonözhet.

Bíróné: Phi, a szegénység!

Esküdtné: Micsoda alja népség!

Bíróné: Egyet akarnak, nem más -

Esküdtné: Enni...

Bíróné: ...szeretni - egymást!

I. komaasszony az urának: Negyedik volt már a gyermek,
Mikor bölcsőt vásárolt kelmed...

Kunkapitány (az I. komaasszony férje): Akkor láttam, hogy mégis komolyan vezetted a dolgod.

(Dal a kölcsönkérésről.)

Vőfély: És a halál. Amikor a szegény ember meghal.

(Gyászzene. Csönd.)

Vőfély: Mert való, hogy a szegények nem félnek úgy a haláltól, mint a gazdagok. Nem csak azért, mert kevesebbet kell itthagyniok a földön.

Kunkapitány: Hanem a költség miatt. Mondom a harmadik felső szomszédoknak, a vén Kocsi Baráth Istvánnak: gazduram, csak nem készülődik a temető felé! Mit tudsz te ahhoz, azt mondja; ha eszembe jut, hogy én utánam csak a sírásók meg az énekes gyerekek elvárnak egy százast, nem szólva a papról, a fejfacsinálóról, azt gondolom, ha belegebdek is, legalább még egy esztendő t kihúzok, az a pénz addig is nekem fiadzik.

- Vőfély:* Teljességgel így van. Ha a gazdag ember meghal, a házba azon nyomban beüt a háborúság, a vörsöngés, a van miatt. Az özvegyet az örökösök máris tennék az ura mellé a sírba. Ellenben a szegény ember elárvult párja? Tán életiben nem tapasztalt annyi szeretetet, figyelmességet, ápolást, mint amennyi ilyenkor kerülveszi. A komák megássák a sírt, a sógor az udvar végiben szárogatott törzsekből megfaragja a fejfát, a fél falu öregasszony odagyűl halott öltöztetni, virrasztani, vigasztalni az özvegyet, akit ilyenkor az ellenségei megölelgetnek, a tulajdon gyermekei jobbról-balról arcon csókolgatnak, örökös gondoskodást ígérve. Cukros pálinkát adnak neki, új ruhát a föld alól is, feketét. A szomszédnek megsütik, átküldik a halotti kőttest... Mikor vezették olyan féltő gondossággal végig az utcán azt a szegény elárvultat? Talán csak hajdanvolt menyasszony korában. De erről jut eszembe a ti dolgotok.
- Menyasszony:* Minket is a sírnak szánnak? Az volna a legjobb nyugvóhelyünk.
- Vőfély:* Egyelőre kellemesebb nyugvóhelyre számíhattok, de úgy, mint ha már benne is hevernétek. Mert a gyerekágy, a paszita, a temetés körül való összetartás együttevve nem ér fel azzal, amit a szegény szerelmesek, a házasulandók megsegítéséért elkövetnek. Aki lagziba hivatalos, az mind tudja, hogy előzőleg legalább háromszorosát kell odaküldenie annak, aminek elfogyasztására készülődik.
- Bíró:* Ha van miből!
- Vőfély:* Azonkívül ajándékot is illik adni, ugye.
- Bíró:* Ha telik!
- Vőfély:* Meg a menyasszonyt se szokás csak úgy ingyenben megtáncoltatni, igaz-e?
- Esküdt:* Ha futja rá!
- Vőfély:* Meg a szakácsné pénze meg a maskaráké! Van fiatal pár, aki jóformán a lakodalmon szerzi meg a házi berendezést meg azt a kevés illetményt, amivel nekimegy az életnek.
- Vőlegény:* Csakhogy az én anyám nem tart nekem lakodalmat, mert ő nem neki szán.
- Menyasszony:* Csakhogy engem sem házasít ki az anyám. Mert ő sem neki szánt.
- Bíró fia:* Hanem nekem.
- Vőfély:* Azzal ne törődjete! A szegények nem hagyják el a betegeket.
- Menyasszony:* De én nem vagyok beteg.
- Vőfély:* Minden szerelmes beteg. Sőt duplán beteg. Nem elég, hogy már a maga édes nyavalyája is oly süketté és vakká teszi, hogy az utcára se volna szabad kibocsátani, hanem ráadásul szenvednie kell szerelmes társa hasonló nyavalyáját is. Igazuk van a szegé-

nyeknek, amikor szerelmeseket, a fiatal házasulandókat afféle jámbor ütődöttek módjára kezelik, mindent elvégeznek helyettük, nemcsak arról gondoskodnak, hogy házukban sütőlapát meg sótartó legyen, hanem még öltözésüket, vetkőzésüket sem bízzák rájuk, s szinte kézenfogva vezetik el őket oda, ahova kell. Mert vajon melyik szerelmes nem volna hajlandó szerelmesével összeköltözni akár egy szénaboglya tetején is?

Bíróné:

Jutott kendnek valaha ilyen az eszébe?

Bíró:

Jutott... de nem reád gondolva. Rád gondolva először is apád szép kőháza jutott eszembe.

Bíróné:

S úgy van az rendjén!

Vőfély:

Az én egész találmányom a ti dolgokra mindössze az, hogy úgy teszünk, mintha minden rendben volna. Megtartjuk a lakodalmat. Amennyit más fiatal párnak, annyit nektek is hoznak a vendégek. Ne félj; lesz meszelőd, tejszűrőd, köpülőd, lesz mindened! Ha egyszer a többi szegény párnak is lett.

Vőlegény:

A szegényektől kunyeráljak?

Vőfély:

Bőven visszaadhatod nekik, lesz alkalmad. Egy a fontos: hogy úgy tudj bízni bennük, ahogy ők tebenned megbíznak, amikor az utolsójukat is odaadják. Mert őket a tisztesség élteti.

Bíró:

Hahaha!

Esküdt:

Szép élet.

Vőfély:

Lesz tálad, ágyad – már csak azért is, mert én szerzek. Alig használtat. Öreganyám hagyta rám; még az ő anyja is abban születt. Ki van jól próbálva.

Menyasszony:

S hol tartjuk a lakodalmat?

Esküdt:

A boglya tetején!

Vőfély:

Ha már csak az kellett hozzá, hogy tető alatt történjék, az egy szerelmes párt sem akadályozott meg az ölelődzésben.

Menyasszony:

De hova hívjuk a násznépet?

Esküdt:

A boglya tetejére!

Vőfély:

Hova, hova! Akár a híd alá! Vagy, úgy van, akár a boglya tetejére! De itt ez a faluvégi rozzant putri is, amelyből öreganyám kihalálózott. Amennyi fáradsággal egy tánchelyet rendbe hoznak, a pajtásaink annyival ezt is rendbe teszik. Mondom, csak bele kell vágni! A házasság amúgy se más, mint elhatározás dolga. Akárkitől megkérdezhetitek!

Jobbról:

Hahaha! Meg ám! Az ám!

Vőfély:

Szerelmi házasságról beszéltem!

Vőlegény:

Hát akkor én azt gondolom...

Bíró fia:

Édesapám, még elveszi!

Vőlegény:

...hogy nekivághatnánk.

Menyasszony:

Én félek.

Bíró fia: Édesapám, azt ígérte, az én feleségem lesz.

Bíróné: Még mit nem!

Bíró: Azt nem ígértem.

Bíró fia: Azt ígérte: az enyém lesz!

Bíró: Az nem ugyanaz. De azt se ígértem. Csak azt, hogy az övé nem lesz. Arra meg most már mérget lehet venni!

Bíró fia: Olyan bizonyos?

Bíró: Hát hallgasd egy kicsit a szerencsétleneket!

Vőfély (lelkesen): Úgy lesz! Meghívjuk az egész utcát!

I. komaasszony: Én leszek a szakácsné.

Kunkapitány: Azon az alapon, ha hoztok, esztek.

Vőfély: Meghívjuk az egész atyafiságot!

Jobbról: Hahaha! Amit azok majd visznek!

Esküdt: Egy kis málét!

Bíró fia: Egy kis szedret!

Vőfély: Meghívjuk az egész falu szegénységét! Megmondjuk a pajtásoknak, miről van szó! Lesz hegedús, lesz pikulás, szívességből, különb, mint más! Meghívjuk az egész falut! A szegény nem hagyja cserben a szegényt.

Jobbról: Hahaha!

Vőfély: A szegények a legnagyobb remény!

Jobbról: Hahaha!

Menyasszony: Félek.

Vőlegény: Állunk elébe!

Vőfély: A szegények megindítják a szekereteket. A szegények a legnagyobb erő.

Jobbról: Hahaha!

Vőfély: Egymáséi lesztek!

Bíró: Csakhogy annál én is ott leszek!

Vőfély: Hoz tányért, kanalat kiki, s ha van lelke, ottfelejt. Lesz lakoma, kalács, cipó, félévre elég zsírozó.

Bíróné: Az kéne, még ilyen szégyen!
Nem élem túl, ha megérem!

Esküdt (feláll, megemeli temérdek hasát): Az kéne! De meg nem rendül az én szívem még ilyentül.
Jómagam is ott leszek,
egy álló nap nem eszek,
s mit ők hoznak – fogadom egymagam ide rakom.

Jobbról: Hahaha!

Esküdt: Fölforgatni csak úgy eztet a régi jó világregdet?

Jobbról: Soha! Hahaha! (Gúnydal a szegények házasodásáról)

Vőfély: Különbet is megcsinálnak,
kik jószívvel összeállnak.
Nem kell hozzá, – fogadom,
csak bátorság s bizalom!

Balról: Az bizony!
(Visszavágó gúnydal)

(Vége az előjátéknak)

[A kéziratnak itt vége van.]

Vázlat egy daljátékhoz

[Gépiratos harmadpéldányból leírva]

I. felvonás

1. jelenet

A sárospataki kollégium díszterme, még üresen. Balról kint énekkar közeledik. Jobbról bejön egy lány óvatoskodva, virágot hoz, a dísztermet, emelvényt rendezi. Kisvártatva balról bejön egy tógás diák, visszaint a társainak, hogy még várjanak. A két fiatal összeölelkezik.

Kata Bizonyos? Bizonyosan bizonyos?
Ternyey Mint a halál! Azaz – mint az élet. Boldogan fogunk élni. Összel már férj és feleség vagyunk.

Kata De addig?
Ternyey Mi van még addig? Itt mindjárt megkezdődik az ünnepség. A falvakból már érkeznek az eklézsiák küldöttei. A tunyogiak értem. Értünk.

Kata Itt vannak?
Ternyey Ezt nem illik kérdeni. Az ünnepség végén atyád majd behívja őket is, az ünnepség végén átad engem nekik mint az új iskola-mesterüket, nekem épp oly ünnepélyesen kezet nyújt, és én itt, mindenki előtt épp oly ünnepélyesen megteszem, amit ő is, a többiek is sejtene: megkérem, hogy ő meg a te kezéd adja nekem. Ó! De jön is már apám.

Kata (indul ki)
Ternyey (kimegy)
Akkor én meg idesorakoztatom a többi végzett diákat.

2. jelenet

(bejön Mondoki, fiatal, komoly tanár)

Kata (majdnem beleütközve) Én meg azt hittem, hogy édesapám!

Mondoki Örülök, hogy összetéveszt a rektor úrral!

Kata Ijedtemben...

Mondoki Minden vágyam, tudja jól, hogy a szívében rögtön apja után következem.

Kata Megmondtam már professzor úrnak, tisztelem, becsülöm, méltónak tartom, hogy mindenben atyámat pótolja, kivéve a szívében.

Mondoki Tudom, hogy a mai nap elhatározó lesz, hogy édesatyját ki s hogy helyettesítse mindenben. De miért menne kegyed falura? Iskolamesternek? Az Isten háta mögé? Ilyen zavaros, belső háborúval fenyegető időben? Nagyon rossz híreim vannak.

Kata Terneyről?

Mondoki A világról. Azt mondják, északon tegnap nem a hold kelt vörösen, hanem falvak égtek. Aggódok kegyedért.

Kata (látva, hogy jön az ünnepi közönség) Köszönöm!
(kisiet)

3. jelenet

(Kint megerősödő ének. Balról Terney vezetésével diákok vonulnak be, jobbról tógás tanárok, ünneplőbe öltözött polgárok, városi előkelőségek, majd maga a rektor, utána néhány német egyenruhába öltözött katona és állami hivatalnok. Az ünnepi ének végeztével a rektor az emelvényre lép.)

Rektor Kerek hatvan esztendővel ezelőtt, ezen a helyen, ahol én most állok, a tündöklő elméjű, nagy Amus Comenius mester, a keresztyén világ büszkesége állt, s mivel akkor már negyedik éve ette a magyar kenyeret, búcsúzóul ezt mondta: Gazdagok vagytok ti, magyarok, de nemcsak kincset osztó folyók, földek és bányák dolgában, hanem koldusokban, éhezőkben, piszokban, pestisben és viszályban is mindennek fő okozójában, az önhitt tudatlanságban is, úgyhogy messze tájon úgy emlegetik hazátokat: a föld, amely saját lakosait elnyeli.

(feszengés a közönség soraiban)

Mi is csak néztünk. De tudtuk, a bölcs legnagyobb ajándéka az őszinteség. Ő pedig folytatta: A szabadság népének valljátok magatokat, ti, magyarok, de csak gyűlölségre szeretne itt kiki szabadságot, mert nincs köztetek oly kicsi, aki meg ne fosztaná

jogától a nála még kisebbet, mert aligha fordítanak bárhol a világon kevesebb gondot a közösségi igazság kérdésére és pallérozására, mint nálatok.

Ott ült a dicső emlékezetű Lórántffy Zsuzsánna öreg fejedelemsasszony, ott pedig a nemes ifjú fejedelem, II. Rákóczi György. Comenius mester pedig folytatta: A népek valamikor tisztelték és félték, szerették és utánozták a magyart. Most pedig megvetnek benneteket gyengeségetek, kinevetnek benneteket kérkedésetek és gyűlölnék barbárságotok miatt. A nemes urak és professzorok akkor is már-már felugrottak, de Zsuzsanna asszony intett, és a mester folytatta: És mindez azért, mert műveletlenek vagytok, azzal születtetek, nincsenek immár jó utaitok, jó házaitek, jó kézműveseitek, törvényeitek, fegyvereitek. S mindez azért, mert nincsenek jó tanítóitok és iskoláitok. (Ternyeyhez) Állj egy kicsit arrébb, fiam! Én ott álltam. Tizenkét esztendő voltam és minden szót magamba ittam. Atyám szegény, az esztendőben hozott fel ide azzal, hogy advocatust, fiskálist faragjanak belőlem. Amiket itt hallottam, a későbbiek folyamán oly munkát tettek bennem, hogy nem fiskális lettem, hanem – mint tudjátok – e falak közt töltöttem szegény népem lelkületének pallározására kerek hatvan évet. És most, hogy utoljára bocsájtok ki rajt a tudás kaptárából, örökségül én is azt adom át, amit a nagy Comenius, árva nemzetünkről „Centis felicitas” talán soha elégszer nem tanulmányozható művében itt mondott. Elveszünk, ha nem iskolázzuk magunkat és népünket. Lépjenek elő a gradust nyert, az eklézsiákba és közösségekbe induló bakaleorátusok, és kezdődjék az elbocsátó ünnepség!

(előlép tizenkét tógás diák, nagy énekszó kíséretében)

Papok, iskolamesterek, nótáriusok lesztek. Fogadjátok-e, hogy igével és tettel azt terjesztitek, amire itt tudást nyertetek?

Diákok (énekszó után) Fogadjuk!

Rektor

Midőn a tudás és az igaz hit e tiszta forráskútjához járultatok, senki se kérdezte apátok jószágát és birtokát. Fogadjátok-e, hogy az igaz hit világosságában ti is egyaránt részeltek szegényt és gazdagot?

Diákok (énekszó után) Fogadjuk!

Rektor

Fogadjátok-e, hogy világi és egyházi községek minden baját és örömét mindvégig vállaljátok, és az igazságosztásban nem tesztek különbséget azok közt, akikkel magyar nyelveteken szót érthettek?

Diákok Fogadjuk!

Rektor Most pedig járuljatok egyenként ide, és vegyétek át a minderről szóló certifikatumokat, ha mindehhez császáruk és királyunk körünkben tartózkodó képviselői is beleegyezésüket adják az érvényes türelmi törvények értelmében.

1. német főhiv. Beleegyezésünket adjuk. Kijelentvén egyben, hogy igen tetszésünkre esett rektor úrnak a magyarokról mondott beszéde. Annak mindössze két pontja ellen van némi kifogásunk. Az egyik, hogy az általa igaz hitnek mondott protestáns eretnokség terjesztésére szólítja fel az ifjakat. A türelmi törvény szerint e kárhuzatos eretnokség igéi csak már az amúgy is elveszett eretnekek közt terjeszthetők. E felszólítás tehát visszavonandó. A másik, amit a magyar nyelvről volt szíves mondani. Hogy az oly kevesek által beszélt, faragatlan magyar nyelv feleslegesnek tekintessék, e princípiumot már rég követendővé tette a magyarok ezideig való legnagyobb egyházfejedelme, Kollonits bíboros érsek. Anyanyelvül valaha én is ezt a nyelvet kaptam, de belátva a hasznosság érveit, elnyerve terjesztését, én is épp a magyarok érdekében feleslegesnek tartom, és így az idevágó felszólítás visszavonandó. A diplomák különben kioszthatók.

(leül)

(zaj)

Rektor (csendet teremtve) Köszönjük a jóakarató figyelmeztetést. Felséges császáruk engedelmes szolgálként csak azt kérjük, hogy magyar nyelvünk felesleges és barbár voltáról való bölcs princípiumokat egyelőre magyarul hirdethessük.

2. német főhiv. Meddig még!?

1. prof. Míg tudatlan népünk el nem sajátítja felséges császáruk dicső nyelvét maguktól, a falvainkat ülő felséges császári zsoldosoktól, exequátoroktól, executoroktól, porció és adószedőktől!

1. hang Mert azok szépen beszélnek!

Rektor Csend és türelem! És megparancsolom, hogy ezt a türelmet hirdessétek a falvakon is! Amit Comenius mester elszomorítót és sötétet magyarországi helyzetünkről itt hatvan éve elmondott, az azóta hatvanszorta szomorúbb és sötétebb lett. Hol Erdély gyümölcsöskertje, hol a felvidék gazdag városvilága, hol Zrínyivár tündöklő csillaga? Rom, éhség, pusztulás szerte a magyar földön.

1. hang És börtön!

Másik hang Nem sokáig!

1. német Micsoda tököliánus hangok!

Rektor (csendet teremtően) A magyar dolga nem a harc! (emeltebb hangon) Mert készületlen és erőtlen rá! Thököly égő nyilakkal akart

várat ostromolni! Húszezer főnyi ármádiájában nem akadt egy ember, aki egy német levelet el tudott volna olvasni. Hada szervezetlen, tudatlan, szegénylegény tábor volt, és még ennél rosszabbá züllött! A magyarnak többé nem ez az útja. Én ezt nemcsak a nagy magyar egyházatya, Kollonits érsek princípiumából tudom, hanem a nagy magyar hadvezér, Karaffa tábornok cselekedeteiből is.

(Meghatott csend, a németek helyeselnek. A rektor sírással küszködve int Ternyeynek, hogy lépjen elő.)

Ternyey Elménkbe fogadtuk mi is bölcs iskolamesterünk szavát, és megfogadjuk.

(a zajban elveszik a hangja, emeltebb hangon)

Megfogadjuk...

Rektor Ne fogadj semmit, amíg valamit még nem mondok! (könnyekkel küzdve) Nem tudjátok, milyen jó dolgokat van. Amikor én ide hatvan évvel ezelőtt feljöttem, már tudtam írni. Mert nálunk járt egy vándor iskolamester titokban. Azért titokban, mert a magyar betű tanításáért már elszenvedte az első két büntetést: előbb levágták a jobb kezét, és aztán, mivel a vétkezést a ballal is folytatta, levágták a bal kezét is. Bennünket már úgy oktatott, és a vonalakat a táblára a felesége húzta krétával. Papunk meg olyan volt, hogy a gályarabok bélyege volt sütve a vállába hite pecsétjéül. De még jó volt így is, mert a szomszéd községnek olyan papja volt, hogy annak nyelvét tépték volt. Az én szememben ezek a harcosok, ezek a hős előcsatárosok. A mi fegyverünk tehát (felemeli a Bibliát) ez! (asztán tollat emel) És ez!

Ternyey Ezzel fogunk hadakozni!

Rektor Őt kövessétek! Elvárjuk tőled Ternyey Mihály, hogy társaidnak ezek után is példaképe leszel!

(maga elé inti, okiratot emel fel az asztalról)

Ternyey Isten segedelmével azon iparkodunk.

Rektor Itt elbocsátó leveled. Dicséretedre válik, hogy egyházi kerületed legszegényebb községének választását fogadtad el.

Ternyey Ott jártam először legációban, és megismertem őket.

Rektor Légy testükben test, lelkükben lélek, és emelkedve őket is emeld! (Mondokihoz) Jönnék hát be a tunyogiak! De a magad felvirágoztatására is legyen gondod, még abban a sovány földben is! Szép énekhangod, Isten ajándékozta nagy muzikális talentumod van. Hallom, valami nótát is tudtál már komponálni.

Ternyey Jobbadán csak összeállítani atyám, abból, amit a nép dalol.

Rektor Okosan. Az olasz, francia, német városokban a színi házak mellett már zeneházak is finomítják az ízlést, az erkölcsöt, nálunk pedig még a templomi éneket is idegenből veszi a nép, holott én

tudom, a magáéból is kitelne. Mit próbáltál összeállítani a nép dalaiból? Isten dicsőségére valót?

Ternyey Ahhoz egy kicsit túlságosan keserű!

Rektor Az élet se más!

Ternyey És túlságosan tüzes! Rávall a forrására. Mert ezt a forrást, a népet szerettem volna hanghoz juttatni vele.

(Mondoki megáll az ajtóban, jelenteni szeretne valamit)

Mustrát is adhatunk belőle.

(a diákok kuruckor előtti dalba kezdenek)

Rektor Úgy, úgy. Se piktúránk, se filozófiánk, se literatúránk, se saját muzsikánk! Bár te indítanád meg, akár ott, Tunyogon!

(Mondokihoz) Nos?

Mondoki A tunyogiak nincsenek itt!

Rektor Hogyhogy nincsenek itt?

Mondoki Senki.

Rektor (az asztalon keres) De hisz itt a meghívó levelük, a szomszéd pap írásával, mert hogy ott még egy lélek se tud írni! A múlt hétről kelt: 22. julii anno domini 1703. Nem értem.

Mondoki Én sem.

Ternyey (átveszi a levelet is) Megkérdem majd tőlük. Megyek így is Tunyogra, atyám. Már szegődményben vagyok velük, és más dolog is sürget.

Rektor Állj oda, fiam! Folytatjuk azzal, akivel majdnem egy utad lesz. Foki Ferenc álljon ide!

Foki Várom a szót, rektor uram!

Rektor Jó szívvel elsőnek hívhattalak volna. Hátrányod csak az, amit mi szerencsének tartunk, hogy egy időben két ilyen tanítványunk is volt. Téged fiam a madariak választottak meg. (Mondokihoz) Jöjjenek be a madari eklézsia emberei. (Mondoki kimegy)

Rektor Ternyey Mihállyal, aki épp a muzsikához való talentomban lépett eléd, ezentúl is folytathatjátok a nemes versengést. Szomszéd falusiak lesztek.

Foki Nem esett véletlenül, atyám!

Rektor Ti rendeztétek így?

Foki Mi, atyám. Egy életen át jóbarátok akarunk maradni!

(Mondoki megjelenik az ajtóban)

Rektor Dícséretes, ha a versengés irigység nélkül való!

Mondoki A madariak sincsenek itt!

Rektor Nem lehetséges! Azokkal én magam beszéltem!

Mondoki Nincsenek.

Rektor (gyanút fogva) És a jóbiak és a terebesiek?

Mondoki Az egész északi vidékről mindössze két ember jött még hajnalban „követül”.

Rektor Hol vannak azok a „követek”? Miért nem hozta rögtön ide őket?

Mondoki Nem ilyen szolenitáshoz való ruhában vannak.

Rektor Vezessék be azonnal őket!

(*Mondoki kimegy*)
(magában) Itt valami nagyon nincs rendben.
(akaratlanul is a németekre néz)

1. német Csak nem gondol valami rosszra, rektor uram?

Rektor Legfeljebb azért, hogy még idején gátját vessem a rossznak.

1. német Montecuccoli 32 ezer emberrel tartja az országot.

4. jelenet

(bejön két szegényesen öltözött tarisznyás paraszt)

1. paraszt Áldást, békességet.

2. paraszt Mind az ittvalóknak.

Rektor (türelmetlenül) Hajnal óta itt vannak kendtek „követül”, miért nem szóltak?

1. paraszt Vártunk sorunkra.

Rektor Mi üzenetet hoztak Tunyogról, Madáról?

2. paraszt Onnan semmit. Csak a tunyogiakról.

1. paraszt Meg a madariakról.

Rektor S mi az üzenet? Miért nincsenek itt a tunyogiai meg a madariak?

2. paraszt Mert hogy Tunyogon sincsenek.

Rektor Hát hol vannak?

1. paraszt Ahova invitációt kaptak. Épp tegnapelőtt.

2. paraszt Ott támadt sürgős végeznivalójuk.

Rektor Az egész eklézsiának?

1. paraszt Egész Tunyognak.

2. paraszt S egész Madának. És Jóbnak és Terebesnek és mind az egész szomszédságnak.

Rektor S mi volt az a sürgős végeznivaló?
(a két paraszt elgondolkodva nézi a németeket)

1. német (nyugtalanul) S mi volt az az üzenet?

2. német És ki volt az üzenő?

1. paraszt Az üzenő a dicsőséges kisebbik Rákóczi Ferenc fejedelemfi.

2. paraszt S az üzenet, hogy bejött a hazába.

1. paraszt S magához szólítja minden jobbágyait.
(tumultus, zaj, lelkesedés, kitörő énekhang, a németek rémülten néznek össze)

Rektor (lecsillapítva a lelkesedést) Az ifjú Rákóczi betört az országba?

1. paraszt Bejött, uram, nem tört. Hazajött.

2. paraszt Hazahívták.
 Rektor Ki hívta?
 1. paraszt Mi hívtuk.
 2. paraszt És most már ő hívja Tunyog és Madar és Jób és Terebes és az egész ország és föld népét haza!
 (tarisznyájából libertásos zászlót vesz elő, kibontja, óriási lelkesedés, a zászlót nyélre vonják, Ternyey tartja kezében, Foki olvassa)
 Foki Pro libertate!
 (Ének, vivátozás, a németek a rektor mellé húzódnak. A rektor türelmesen megvárja az ének végét, csendet int, mindenki rá figyel.)
 Rektor Értem én már meg ennél lobogóbb lelkesedést is. Lobogóbb szalmalángot. Mikor Thököly küldte be zászlait. De én megértem a zászlók sárba tiprását is, Thököly futását is és a fölkelt ország-részek olyan letarolását és kipusztítását, melyet a tatár se tudott végezni. És akkor megfogadtam, hogy minél lobogóbb lesz körülöttem a szalmatűz, én annál hidegebb szemmel fogok az ilyen lobogáson átnézni a jövőbe, hogy vajjon mi ég el ettől a tűzből, és mi marad utána még ebben a szegény országban. Hova készülsz, Ternyey Mihály?
 Ternyey Rektor uram vette ki belőlem az imént a fogadalmat, hogy egy test, egy lélek legyek a tunyogiakkal.
 Rektor Tunyoggal, a községgel, de nem megháborodott lakosaival.
 Ternyey Nehéz nekem ez az indulás, atyám, de nem tehetek másképp.
 Foki És én se tehetek másképp.
 Több hang (a diákok közül) De én se! Én se!
 Rektor Hogy menjete a pusztulásba a pusztulókkal? Ez a háború nem a ti dolgotok, fiaim!
 Ternyey Ezt a tunyogiaktól kell megtudnunk, atyám!
 Rektor A háború a zsoldosok dolga, és a nagyuraké, akik megveszik és fizetik őket. Rákóczi Ferenc nagy úr, fejedelemfi! Ő bocsátkozhat kockázatba. Ez a város és ez az országrész az ő családi vagyona. Ha ő háborút indít, nyilván fölkészült rá! Atyja révén királyokkal áll atyafiságban és szövetségben. Ha valóban bejött az országba, ez nyilván a külföldi, nagy királyi hatalmasságok tudtával és támogatásával történt. Van tehát bőven katonája, és semmi szüksége az ilyen buga Jakabok cséphadarójára.
 1. paraszt De ha mégis bennünket hív!
 Rektor Pusztta eskütételre mint jobbágyait! Nyilván azután haza fog bocsátani benneteket. (a diákokhoz) Fölösleges tehát nektek odamennetek!
 Ternyey Hanem?
 Rektor (gondolkodás után) Itt maradtok! Itt maradunk! Nekünk ez a város a várunk, azt kell tartanunk és erősíteniünk. A lélek castrumait! (a parasztokhoz) Ezt az üzenetet vihetik kendtek.

1. *paraszt* Hát akkor visszük!

2. *paraszt* Isten hírével.

Rektor Isten áldja kendteket!

1. *német* (gúnyosan) Jó utat!

1. *paraszt* Meglesz, mivelhogy nem tart soká.

2. *paraszt* Csak ide a szomszéd Arádra.

Ternyey Ott várja kendteket az üzenő? Rákóczi?

2. *paraszt* Nem gondolnám.

1. *német* Hanem?

2. *paraszt* Azt gondolom, közben ő is csak jődögélt errefelé.

Foki Merre?

1. *paraszt* Erre, ide! Tunyog, Madar, az egész északi rész földnépével egyetemben.

2. *paraszt* Így hát tán már fele útban meg lesz a találkozás.

1. *paraszt* Hogyha nem előbb.

2. *paraszt* (nyugodtan) Az is lehetséges.

1. *német tiszt* Ide jönnek, ide tartanak? És ezt csak most mondják kendtek?

2. *paraszt* Kérdezte valaki?

2. *német* (rémülten) Ide? Máris!!

(kint zaj, lárma, ének, lövések)

2. *paraszt* Korállanám, de megnézhetem.

1. *német* Nézze meg kend!

2. *paraszt* (kimegy)

2. *német* (a társaihoz) És ha mégis ő, a Rákóczi, akkor mennünk kell!

1. *német* De hova? Hogyha fölkelt a nép, az egész környék!

3. *német* Elébe! Üdvözölni! Őt, a nagy fejedelmet! (elveszi kalpagját, majd parókáját, haját magyarosra igazítja.)

Rektor (a diákokhoz) Amit mondtam, megmondtam! Még az iskola parancsol nektek!

2. *paraszt* (visszajön) Nem ő!

(a németek megnyugszanak, egypáran visszateszik a parókát)

Még nem Rákóczi fejedelem, csak az előre eresztett, s egy kicsit a maga kezére dolgozó Kiss Albert uram, a szabadkapitány, a legjobb szegénylegényeivel.

(Kint vidám síp zene, igen harcias. Bejön részegen Kiss Albert öreg hajdú, néhány fegyveressel.)

5. jelenet

Kiss Albert (egyik kezében kard, másik kezében ezüst kulacs) Vivát Thököly uram...! Rákóczi! Mert hogy én még a kedves nevelőatyja mellett kezdtem! És kedves nevelő édesanyja mellett! Vivát Zrínyi Ilona! (Az ismét kuruccá vedlett német kezébe nyomja a kula-

csot) Igyál kenyeres! Tokaji! Mondtam én már Vereckén, csak Tokajt érijük el, rögtön kivirágzik a magyarban a szabadság! (a megdöbbenet csendre) No, mi az? Összegyűlnek kendtek a tiszteletünkre, és egy mukk se?

Rektor Ez a gyülekezés nem a kendtek fogadására történt. Sárospatak nemes kollégiuma most búcsúztatja a grádust nyert új iskola-mestereket.

K. Albert Annyi kántor egy rakáson és egy se iszik? Legalább kend, a főkántor becsülje meg a szabadságot! Tudja honnan van ez az ezüst kulacs?

Rektor (nem véve át a kulacsot) Innen is megmondja a vésete, hogy valamelyik nemesi házból. Kendtek is ezzel kezdik?

K. Albert És ez csak a kezdet, Dominus vobiscum! Mert csak most kap erőre a kulacs, és igenis azon kezd, mit lel és ott, ahol, ma nemesi házban, holnap kastélyban, holnapután a császár palotájában, Bécsben!

(a kinti rivalgásra)

No, mi ez? A nemzetért meg senki feje ne fájjon, mert nemesnek én is nemes voltam, amíg a pundrás rá nem tört a házamra, az asszonyomra, a pincémre... ki az?

1. kuruc Esze Tamás.

6. jelenet

(bejön Esze Tamás néhány kuruccal)

K. Albert Legalább te becsüld meg, komám, a haza kivirult szabadságát!
Esze Tamás (átveszi a kulacsot, átöleli a részeget) Megbecsülöm, komám, és megbecsüllek mindjárt téged is egy jó fekvőhellyel, egy bundával. Gyere, alszunk egyet. (fenyegetően) Mert jó Bercsényi úr is!

Kiss A. (megjuhászkozva) Mondd úgy: vége itt is már az igaz ügynek.
(kivezetik Kiss Albertet)

Rektor Szégyenkezhetnek, kik-mik merészlik sorukban nyelvükre venni a haza szent nevét, s kezükbe venni a kardot a haza szent nevében.

Esze Tamás Szégyenkezünk miattuk, rektor uram! S épp úgy szégyenkezünk azok miatt a józanészú magyarok miatt is, akik nem veszik ajkukra a haza szent nevét és nem veszik kezükbe a hazáért a kardot.

Rektor A tudomány csarnokában áll kend! Kendet parasztrendűnek, de legalább józannak vélem. Elvárom kendtől, hogy több fosztogató ne tegye lábát e bölcsek és szentéletű férfiak tapodta pádimentumra.

Esze Tamás

E bölcsek és szentéletű férfiak tapodta padiment hamarosan olyan megszenteltetésben részesül, mintha egy égi angyal érdemesítené a taposására. Én kegyelmedet tudós úrnak, de nagyon is hideg elméjünek vélem! (A belépő Bercsényire) Vivát Bercsényi! (A rektorhoz, aki a Bercsényi után besorakozó palotásokat nézi) Úgy készítse kegyelmed a szemét, mintha azt látná majd, hogy azon a szélesre nyílt ajtón maga a mennyország bocsátaná közénk az igazak pallosával felfegyverzett Gábiel arkangyalt vagy még annál is többet, magát a Megváltót, a magyar szegény nép imádkozva várt Messiását, a földgolyóbis leggyönyörűsegebb, leghatalmasabb fejedelmét, Rákóczi Ferencet! Vivát!

(nagy zene, ének)

7. jelenet

(Rákóczi belép, még delibben, fejedelmiben, mint a színes mélynyomatokon. Ünnepi, történelmi pillanat, megfelelő áhítattal. E magasztos, meghatott helyzetben szó nem is hangozhatna, ezért hangzik ismét ének. Maga a fiatal, 26 éves Rákóczi is belemerevszik az ünnepiességbe. De az ének végén azzá a természetes, közvetlen, bájos fiatalemberré válik, amilyennek vallomásai stílusa mutatja. Amikor az üdvözlő beszédet várják tőle, tágít egyet inggalérján, kifújja magát, elmosolyodik. A felhőkől leszáll a földre. Angyali őszintesége és tisztasága ettől még kirívóbb.)

Rákóczi Kaphatnék egy kupa vizet? Phu! Vagy egy teknőcskével? Legszívesebben az arcomat is megmosnám. (Bercsényihez) Van annyi időnk és biztonságunk?

Bercsényi Itt dől el.

Rektor Alázatos jobbágyi hódolattal köszöntjük nagyságodat, úgy is, mint az iskola fölvirágoztatóinak utódát.

1. német (kardját felkínálva) S kínáljuk fel tisztán megőrzött fegyverünket.

Rákóczi Köszönöm, csak tartsák meg.

2. német Hogy örökké Rákóczit védjük vele.

Rektor Nagyságod hatalmában vagyunk. Az imént én magam is nagyságod ellen szóltam, magam sietek megmondani, ismerem hazám lakosait: a nagyságodhoz való csatlakozástól óvtam, tiltottam szinte ezeket az ifjakat.

Bercsényi Azt rosszul tette kegyelmed.

Rektor Azért mondom, akként bánjanak velem.

Bercsényi Menti, hogy maga mondja el hibáját.

Rektor Azért mondom, mert most is csak azt mondanám.

Bercsényi Hogy ne álljanak közénk?
Rektor Azt.
Rákóczi Kik ezek az ifjak?
Rektor Nem kardforgatásra nyertek instrukciót, hanem hogy a vak-ságban és nyomorban tévelygő szegény népnek lelki vezetői legyenek.

Rákóczi Épp ilyenre volna szükségem.
Rektor Nagyságodnak, akinek egyik kezét francia király tartja?
Rákóczi De nem kényítettem őket. Bár amikor két esztendeig a lengyel Breznánban megkeresett engem Bige László (Eszéhez) a kend üzenetével, hogy a nép nyomorog, s miképp kész a harcra a nép, az első gondom az volt, ha élére állok is a szenvedőknek, honnan veszek majd tiszteket, honnan nyerek maltert, hogy sereg-gé építsem ezt az alaktalan tömeget.

Rektor Nagyságod, akinek másik kezét a svéd király tartja?
Rákóczi Amikor most tavasszal Kiss Albert és Esze Tamás jobbágyaim, mert más, mint ilyenfajta, nem hozott hírt nekem a haza baj-jairól, megintcsak felkeresett, mit kérdeztem én elsősorban is kendtől?

Esze Tamás Hogy ad-e magából a kéve összekötő köteléket is, mert a nélkül nem lesz sereg, vagyis nem lehetséges a termés begyűjtése.
Rákóczi Úgy volt.
Rektor Azt hittük ármádiákat kap nagyságod a lengyel palatinusoktól.
Rákóczi Én is ezt hittem. S végül annyi fegyverrel értem a határra, amikor a zászlókat már előre küldtem, hogy amíg odaát a kis Skoya faluban a parasztnak azt hívték, hogy adószedni jöttünk, egész nagy ármádiánkat körülvették... egy kis falu parasztjai azon helyt agyon verhették volna egész hadseregünket. Szeren-csére a zsidó kocsmáros még időben felismert.

Rektor Nagyságod nem sereggel jött? És mégis idáig jött?
Rákóczi Az első faluban ideát az asszonyok földre borultak, a férfiak arcát elöntötte a könny az örömtől, hogy most már vége mind-annak a bajnak, amelyről a hozzám ki-kiszökött parasztnak be-széltek, de amelynek láttán én csak most rendültem meg igazán. Magam is könnyeztem, rektor uram! Rektor úr visszafordult volna?

(a két német felkel és indul kifelé)

1. német (magyarázatul) Teendők akadt.
Rektor Várják csak ki a végét. (Rákóczihoz) Semmi seregük sincs nagy-ságtoknak?
Rákóczi De eddig úgy vagyunk, mint a mese juhásza a bárányokkal: ahányat megérint, az övé. A föld népe első szavunkra talpraállt. Annyi ezredünk

lesz, ahány ezredre való tisztet és vezetőt tudunk előállítani. Az ország egy nagy agyagkolosszus. Most fordul meg, tudunk-e lelket lehelni bele.

- Rektor* Erre kellene az én tizenkét fiam?
Rákóczi Az egész iskolája. Tanárostól együtt. Nem tudunk kinyomtatni egy kiáltványt, és itt nyomda van. Embereink nem tudják olvasni a térképet, még „tisztjeink” se, anélkül pedig nincs stratégia. Nincs harci indulónk, holott enélkül nem sereg a sereg.
- Rektor* Sereg nélkül megy tovább nagyságod?
Rákóczi (nevetve) Az ellenség a legendánk elől hátrál. Ha valaki hírt vinne innen Montecuccolinak, hányan vagyunk...
- Foki* Vagyis a negyvenezer svéd lovas, a huszholdó francia arany, az ezer svéd ágyú...
- Rákóczi* Álom. Első ütközetünket egy parasztház udvarában vívtuk. Sajnos vereséggel, egész tábori podgyászunk odavesztésével. Szerencsére, hogy mindössze két táská volt. Ugyanis annyival keltünk át a határon.
- Ternyey* (a kifelé szándékozó németek elé áll) Kegyelmetek hová igyekeznek?
- 1. német* Mi jogon tartóztat fel bennünket?
Ternyey Mint Rákóczi fejedelem legfrissebb katonája. Ide azt a kardot! (elveszi)
- Foki* (a másik némethez) Azt meg ide!
(a diákok lefegyverzik a németeket)
- Ternyey* (Rákóczihoz) Várjuk parancsát, nagyságos uram!
- Rektor* Tiltakozom!
(A lelkesedés éneke elfojtja a hangját.)

II. felvonás

(Kuruc tábor olyanféle ütközet alatt, amilyen a romhányi lehetett. Hogy mi történt idáig – mennyi felcsapó, letörő s újra felcsapó buzgalom és remény –, azt a nyitány zenéje mondta el. Minden az ellentéteivel van jelen a vad hajdú tánc a búskomorsággal, a fegyelmetlenség az önfeláldozással. Aki hisz, az már daccal s szertelenül hisz.)

(Távol ágyúszó s felvonuló csapatok éneke, ezek közt a magyaron kívül van tót, francia, lengyel, román, ukrán, sőt svéd és dán – be-behallatszik vezényszavuk is. Az elől folyó táncnak a mókázásnak „felülő”-re szóló kürtjel vet véget. Mindenki felugrik, fegyvert köt.)

1. jelenet

1. *tiszt* (átsietve) Kegyelmetek itt maradnak, riservában!
2. *tiszt* Kendtek lesznek a végső hajrá-haj: vagy a rotrogyárdia!
- Kiss A.* (a harci zajt figyelve) Ez már így van. Minél több vitéz bukik ott, minél több virtust mutatva, annál több erő itt a bár gyáván heverő.
Távolodnak! Eltart ez még estelig is! (leül egy szép székre, majd fölkel, a széket szakszerűen darabokra szedi, tüzet csinál belőle) Megfrüstökölhetünk. (szalonnapirotáshoz készül)
- Kiss A.* Generálite nem szeretem, ha valamiben hátrahagynak, de ily csatában nem bánom, ha csak a végéhez invitálnak. Úgy bizonyosabb a ...a...
- Foki* A ... a győzedelem?
- Ternyey* (feddően) A préda!
- Kiss* Miből éljen a szegény nemes s a vitéz?
- Ternyey* S miért veszett el Nagyszombatnál első s második csatánk is? Mert mikor beroppantottuk már az ellenség vonalát, nem a teljes diadal után nyúltunk, nem a tokos ágyúíért, a zászlaiért, hanem a málháiért. Épp bátyám vezetésével.
- Kiss* Hatod napja nem volt kenyér a fiaim hasában.
- Ternyey* S aztán lett?

A további jelentek kicsiben – de szinte meseszerű mozgalmassággal – az egész kuruc felkelés tanulságát mondják el. Ternyey – aki itt valóságos szellemi mindenés: tiszt, orvos, tüzér, tanító, nyomdász, pap egy személyben – rendületlenül hisz a győzelemben. Foki kérdésére, hogy milyen balvégzet veri folyton a magyart akkor is, amikor igaza van, azt feleli: nem a végzet ver bennünket, hanem az egymás iránti szeretetlenség. Nem vagyunk még nemzet. A magyar csak külföldi példákból ismerheti a haza, a nép, a nagy családnak a fogalmát. Egységet kell tehát teremteni. Miképp? Minden eszközzel. Emberséggel, becsülettel. Az a jó nemzet, amelynek örök emberi értékek a kötőanyaga. Ő fegyelmező eszköznek és kiválónak tartja az éneket. Nem lesz több prédálás, harc helyett, csatába is dallal indulunk, s ahogy a reguláris seregeket a vezényszó, a dob – a trombitajel irányítja, úgy fogja összetartani az ő paraszt katonáit a közös nóta. Van gyülekeztető nótája, van marsaltató nótája, rohamra vezető és csatában együtt-tartó nótája. Mindezt a nép dalaiból szedte össze, ő rögtön ki is próbáltatja az embereivel. A parasztok azonban a végén maguktól is dalolnak valamit. A hazavágyók panaszdalát!

A nép már alig bírja a háború kettős terhét: vért is, adót is ad.

Ternyey kitartásra buzdítja őket. A győzelem bizonyos. Rákóczi megmondta: előbb az ország szabadságát vívjuk ki, aztán a népét. Az ország szabadságáért pedig minden jó magyar együtt van, a nagyurak is. Ekkor lép be az öreg

rektor és lánya néhány tunyogi emberrel. Ternyey évről évre hitegette menyasszonyát, hogy tavaszra hazatér Tunyogra, ahol mind ez ideig Kata helyettesítette az iskolamesterségben s a nótáriusságban. Csak még egy évet helyettesítse, vezesse Tunyogot! A helyzet azonban otthon az, hogy Tunyogot immár nem vezetni kellene, hanem újjáteremteni. Mi történt? A rektor szavára az öreg parasztok dallal beszélnek el, hogy Tunyogot, mint az ország legtöbb falvát, hogy tette fokozatosan tönkre az adó, a porció, a kétféle had állandó sarcolása, azután a tavalyi (az 1709-es) rettenetes tél, rá a tavaszi árvíz, majd az aszály s végül a sáska. A nép otthagya a falut, a nádasokban s erdőkben kóborol, gyűjt valami élelmet, vége örökre a falunak, ha nem száll most bele buzdító akarat: lélek!

Ternyey küzd, hogy hova álljon. Kata a maga sorsát is panasolja. Vénlány marad. De lehet-e boldog az egyén a közösség boldogsága nélkül – feleli Ternyey. Ez pedig itt dől el. Talán épp ma. A katonák megtudva, hogy Ternyeynek menyasszonya van, tréfás házassági játéka kezdnek. A rektor leinti őket, behívja Mondokit, s komoly választ kér Ternyeytől, annak nevében is: az is elvonná Katát, s vállalná Tunyog tanítását.

Mielőtt Ternyey dönthetne, a harci zaj és ágyúszó megerősödik: a kurucokat nyomják vissza. Bejön néhány kuruc vezér, hetykén, ékszeresen: Eszterházy Antal, Forgách Simon, Radvánszky stb. csupa főúr. Néhányuk máris pártolna át, néhányuk itt is légvárakat épít. Az utóbbiak nem ellenszenvesek, csak felelőtlenek. Bercsényit okolják, sőt gúnyolják a csata rossz fordulatáért. Bejön Bercsényi, megfelel nekik, s parancsot ad Ternyeynek, készítse rohamra az embereit, mert – mint mindig – most is a parasztok döntenek el a harcot.

Közben – más paraszt ezredek támadása következtében – a hadi helyzet megfordul, s vele az urak állásfoglalása. Most már mindenki Rákóczi-párti, most már a labancokat gúnyolja mindenki, dallal is.

Bejön két hollandi követ. Az urak Ternyeyeket strázsául állítják. A hollandusokkal már valóságos diplomáciai előkelősködés folyik, sőt haragszom-rádkodás, mert a hollandok azt merték mondani az urak segélykunerálására – ők a maguk szabadságát nem ólomgombos mentékben vívták ki, nem ilyen díszesben, mint a magyarok.

Kint, mintha diadalt aratott volna a kuruc sereg. Az urak Rákóczit várják, majd azzal mennek elébe, hogy most már követelni fogják a nemrég elfogadott törvény végrehajtását, hogy a kuruc jobbágy katonák kötelesek elvégezni otthon az úr dolgát. Hisz különben minden paraszt betyárnak szökik! Nagy garral kivonulnak – befejezni a győzelmet! Kérkednek, szertelenkednek most is. A rektor Ternyeyre vár. Ezekért harcol? Hisz ezek épp úgy kezelik a népet, akár a német! Hisz ezek is hazaküldik a parasztot. A háború – a szabadságháború is – urak dolga: szórakozása! Ezt vallják a megsértett jobbágy katonák is: mihelyt itt a diadal, a szegényt rögtön kitudják belőle. Énekük azt fejezi ki, hogy már nemcsak vágyódnak haza, hanem indulnak is. Erről dalol Kata is.

Ternyey már-már meginog. Kiderül azonban, hogy a győzelem híre korai volt. A kuruc sereg a döntés kierőszakolása után ismét a málhákra ment, mégpedig tisztjei rossz példája után. A helyzet veszélyessé válik. A kocka megfordul. Néhány főtiszt már át is ment az ellenséghez. Bejön maga Rákóczi, hogy visszaterelje népét a harcba. A forradalom a szegény föld népével kezdődött, azzal végződik is, most válik el, hogy diadal vagy bukás útján-e.

Rákóczi jelleme: gyermek. A rektor ismerve Ternyeyt, rögtön el akarja vinni volt diákját. Ternyey azonban jelt ad a harcba hívó dalra, a Rákóczi-indulóra, s maga is fegyvert vonók közé áll. Kata hűséggel búcsúzik tőle. A zene kétségbeesett küzdelmet fejez ki.

III. felvonás

1. kép

A határ. Két ruszin paraszt beszélgetéséből megtudjuk, a forradalom elbukott, a bujdosók most hagyják el az országot. A parasztok Rákóczit várják, most még nagyobb rajongással beszélnek róla, mint mikor bevonulni látták: a mesék királyfia!

Jönnek előbb azok az urak, akik nemrég a parasztokat lenézték, s a akiket most a parasztok mentenek meg. Dallal búcsúznak eddigi gazdag életüktől, a szép országtól, a hetyke vitézi tettektől. Jönnek az igazi jó katonák.

Jön Bercsényi és Rákóczi. Az ő búcsújuk is dal. De ők – akik legtöbbet vesztek – nem sajnálnak semmit: nem tehettek másképp.

Jön végre Ternyey, Foki és Kiss. Az ő búcsújuk a legmegrázóbb. (Kissé is: másutt közönséges rabló lesz, itt szegénylegény volt.) Ternyeynek hiányzik a jobb karja, épp az utolsó csatában vesztette el. Mit fog így csinálni idegenben? Foki azzal biztatja, hogy dolgozik helyette is. Mit? A szellem emberének csak a maga hazájában van helye! Biztatja Kiss Albert is – majd ő „szerez” neki is.

De Ternyey végül is – marad. Emlékszik Kata búcsújára. Hátha mégis kitarzott mellette? S ha férjhez ment is, ő elbúcsúzik tőle. És Tunyogtól. Azután tudná csak nyugodtan elhagyni az országot, a népet vagy – az életet.

2. kép

A tunyogi nagykokcsma. A hosszú asztalnál komoly dologról van szó. Tulajdonképpen az iskolaszék ülészik, mert a hatóság előtt nem beszélhetik meg azt, hogy mi legyen a tanító ügyével. A forradalmat leverték, hivatalos értesítés jött, hogy a tanítót helyettesíteni kell. A fél karját vesztette a háborúban. Eddig a felesége tanított helyette, de a hatóság most már ezt nem tűri. Hisz a forradalomban megrokkant, mégpedig kevéssel azelőtt, hogy Világosnál letették a fegyvert. Vagyis nem 1711-ben vagyunk, hanem 1850 tavaszán.

A parasztek itt is csak óvatosan beszélhetnek erről: a teremben van két idegen is, már gyanúsán népies ruháik is elárulják, hogy spiclik. Kérdéseik még inkább. Bujdosó után szimatolnak.

Az a parasztk, aki a szabadságharc egy-egy nagy eseményének lefolyását elmondja – mint szemtanú mindig dalra fordítja az előadást, amikor lényegeset kellene mondania vagy állást kellene foglalnia.

Az egyik spicli meg is kérdi, miért törnek ki dalban ilyen váratlanul a magyarok. Mert jobb, ha nem foglalják szavakba az érzéseiket!

Talán nincsenek is érzéseik! – mondja a másik.

Nincsenek. A parasztk tárgyilagos, anyagias. Kedvenc dala most például egy naptárról szól. S elénekli a Kossuth-nóta dallamára menő naptárrótát. A tanács közben úgy dönt, hogy idehívhatja magát a tanítónét – Katát – a szomszédból. Az át is jön, mégpedig két gyermeke és több asszony kíséretében, mert nőnek nem illik magányosan kocsmába lépnie.

Az asszonnyal kíméletesen akarják tudatni a kettős szomorú hírt, hogy férje megrokkant, s nem jöhet ide vissza. Mert van ugyan rege arról, hogy itt Tunyogon az ősidőkben kétszer is félkarú volt a mester, s felesége írta helyette a betűt, de az hajdan volt, s azóta szigorodtak az idők s a hivatalok. Az asszonynak tehát el kell hagynia az iskolát. De az asszony ennél is többet tud. Férje elesett. Ma hozták haza vérfoftos zubbonyát. Bem utolsó csatájában esett el, mert még rokkantan is harcolni akart. Az asszony tudja, hogy el kell mennie. A nyomorba, szüleihez. Már készül is rá. Szerencsére már tavasz van, még elér szülőfalujába, a szabad ég alatt is meghálhat... Tán koldulni fog, énekszóval. Már tudja is mit fog énekelni, hogy megindítsa az emberek és az égiek szívét.

Éneke végén lép be – valósággal égi csodaként – Ternyey személyében egy félkarú ember, tépett honvéd atillában. Idekint végighallgatta a történeteket, s azért jött be, hátha segíthet a félkarjával is az asszonynak vagy a Vándorlásban, vagy itten. Megkérdezzük, kicsoda ő.

Az ember mindig az, ami volt, s a mi lesz. Ő biz volt valaki, mégpedig már-már híres ember. Bejárta Európát. Nagy muzsikusként készült. Hangversenyt adott. De előbb a saját népét akarja megismerni. Hazajött – épp a szabadságharcba. Beállt honvédnek. Elvesztette a karját. Most mi lesz belőle? – kérdi a spicli, készen arra, hogy pandúrokat hívjon.

Itthon marad. Ha börtönbe zárják is. Falun vállal valamit, akár juhászzkodást, csőszködést, amit fél karral is megcsinálhat. Nem sajnálja, hogy tehetsége, tanultsága kárba vész? Nem. A magyar népnek tán az a szerencséje, ami szellemi embereinek a sorsa, hogy a legjobbakat a történelem visszatiporja a milliók közé.

Az egyik parasztk gondol valamit, s megkérdi, tud-e énekelni.

Csak nem akarják meghívni mégis iskolamesternek? Énekelni tud. Sőt éneket tanítani is tud és szeret. Mert volna mit tanítani. Ezekben az években a magyar népet nagy csapás érte a csatatéren, de épp most nagy dicsőség érte a művészetben. Egy nagy magyar dal felszínre tört, s meghódította a világot. Rákóczi korában kezdett nőni, mára ért meg Liszt és Berlioz kezein. Egy fogyatékossga

volt, hogy énekelnie nem lehetett jól. Ezt fogja ő megoldani. Rögtön próbát is tehetünk.

Megtanítja őket az ő szerinte való Rákóczi-nótára. Közben csaknem soronként elmagyarázza, hogy mit is fejez ki ez a dal a magyar nép szenvedéséből, panaszából, honvágyából, reménységéből, győzni akarásából.

Végül mindenki vele énekel, s ezzel kifejeződik az is, hogy a rokkantat megválasztják iskolamesternek, a tanítónő ittmarad, az árváknak nem kell világgá menniük.

A spiclik egy pillanatban ki akarnak surranni, de egy paraszt észreveszi őket, azok pisztolyt rántanak. A paraszt az egyiket lelövi, a másikat pedig énekre kényszeríti.

[A kéziratnak itt vége van.]

Illyés Gyula: A különc (Latinovits Zoltán és Majcen Mária. Veszprémi Petőfi Színház, 1972)